

The Greek Review of Social Research

Vol 111 (2003)

111-112 Β'-Γ'

Ελένη Θ. Κοβάνη, 2002, Λιμνών αποξηράνσεις. Μελέτη αιφρορίας και πολιτιστικής ιστορίας, και Καλλισθένη Αβδελίδη: Αναπαραστάσεις του χώρου και των χρήσεών του στις αποξηραμένες περιοχές Κάρλας και Αγουλιτίσας, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 333 σελ

Νίκος Μπεόπουλος

doi: [10.12681/grsr.9234](https://doi.org/10.12681/grsr.9234)

Copyright © 2003, Νίκος Μπεόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Μπεόπουλος Ν. (2003). Ελένη Θ. Κοβάνη, 2002, Λιμνών αποξηράνσεις. Μελέτη αιφρορίας και πολιτιστικής ιστορίας, και Καλλισθένη Αβδελίδη: Αναπαραστάσεις του χώρου και των χρήσεών του στις αποξηραμένες περιοχές Κάρλας και Αγουλιτίσας, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 333 σελ. *The Greek Review of Social Research*, 111, 403–408. <https://doi.org/10.12681/grsr.9234>

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

από τον Νίκο Μπεόπουλο

Ελένη Θ. Κοβάνη, 2002, *Λιμνών αποξηράνσεις. Μελέτη αιφορίας και πολιτιστικής ιστορίας*, και Καλλιस्थένη Αβδελίδη: *Αναπαραστάσεις του χώρου και των χρήσεών του στις αποξηραμένες περιοχές Κάρλας και Αγουλινίτσας*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 333 σελ..

Το βιβλίο *Λιμνών αποξηράνσεις: μελέτη αιφορίας και πολιτιστικής ιστορίας* της Ελένης Κοβάνη είναι ένα βιβλίο 330 σελίδων, που στηρίζεται κυρίως σε μαρτυρίες και επιτόπια έρευνα και υποστηρίζεται από σημαντική βιβλιογραφία. Το κείμενο συνοδεύεται από ενδιαφέρουσα εικονογράφηση αποτελούμενη από σχήματα, χάρτες, φωτογραφίες, πρωτότυπα σχέδια που βοηθούν πολύ την ανάγνωση. Πρόκειται για βιβλίο πλούσιο σε δεδομένα και γόνιμες σκέψεις, ευχάριστο στην ανάγνωση, με έντονα ποιοτικό τόνο.

Η ανάγνωση του βιβλίου και πιο συγκεκριμένα του τμήματος που μου ζητήθηκε να σχολιάσω, τη μακρά ιστορία αποξήρανσης της λίμνης Κάρλας, μου δίνει την ευκαιρία να διατυπώσω τις παρακάτω σκέψεις σε θέματα αποξήρανσεων.

Έλη και γεωργία

Τα έλη και οι υγρότοποι καταλαμβάνουν σημαντική θέση στις χώρες που βρίσκονται στις όχθες της Μεσογείου. Το γεγονός αυτό φαίνεται παράξενο σε όσους συνδέουν το κλίμα αυτών των

περιοχών με την ξηρασία. Στην πραγματικότητα, το μεσογειακό περιβάλλον ευνοεί την ανάπτυξη εποχιακών ελών. Οι δυνατές βροχές της άνοιξης και του φθινοπώρου προκαλούν την απότομη συγκέντρωση νερών στις χαμηλές ζώνες από όπου η απομάκρυνσή τους είναι δύσκολη ή ανεπαρκής.

Οι ζώνες αυτές ενδιαφέρουν τη γεωργία, επειδή έχουν μικρή κλίση και, κυρίως, λόγω της γεωπονικής σημασίας των φερτών υλών. Η αξιοποίηση της γης που τη χαρακτηρίζει η περίσσεια νερού ακολουθεί κύκλους των οποίων η περιοδικότητα καθορίζεται τόσο από το περιβάλλον όσο και από τις δυνατότητες της κοινωνίας. Σύμφωνα με τη μαρτυρία ενός 65χρονου πρώην ψαρά, που παραθέτει η συγγραφέας, «...στα παράβαλα (στη γη που αποκαλύπτεται όταν αποσύρονται τα νερά), χωρίς να οργώσει κανείς ...μπορούσε εκεί να σπείρεις. Και με μία κλάρα δένδρου μπορούσες να σβαρνίσεις. Αυτές οι καλλιέργειες διαρκούσαν από την άνοιξη μέχρι το καλοκαίρι, γι' αυτό τις έλεγαν τριμίνα».

Η λίμνη της Κάρλας, σε σχέση με άλλους υγρότοπους, ήταν λιγότερο

εξαρτημένη από τη δράση φυσικών παραγόντων άλλων απομακρυσμένων κλιματικών ζωνών. Με εξαίρεση τις πλημμύρες του Πηνειού δεχόταν τα ιζήματα και τα νερά της περιορισμένης της λεκάνης απορροής. Ωστόσο, τα πλημμυρικά νερά του Πηνειού ήταν καθοριστικής σημασίας. Ένας άλλος 73χρονος πρόωγ ψαράς και γεωργός διηγείται: «...Έσπαγε η Σαλαμπριά (ο Πηνειός), όπως έλεγαν οι παππούδες, και έφθανε όλος στην Κάρλα. Παθαίναμε και ζημιές, το νερό όμως δεν έλειπε. Τα παράβαλα γίνονταν πιο εύφορα. Μπορούσες να βάλεις δύο καλλιέργειες».

Τεχνολογία και ιστορία των αποξηράνσεων

Η ιστορία των αποστραγγίσεων και των αποξηράνσεων αναφέρει πολλά παραδείγματα κατασκευής έργων για την απομάκρυνση της περίσσειας των νερών, την αντιμετώπιση των πλημμυρών και την παράδοση για γεωργική χρήση μιας λουρίδας ελώδους γης, η σημασία της οποίας συνδεόταν με τη φυσική λειτουργία των λιμναζόντων νερών. Η μελέτη αυτών των έργων δείχνει, επίσης, ότι η απαραίτητη τεχνολογία κατακτήθηκε πολύ νωρίς, έτσι ώστε η υλοποίηση αυτών των έργων να μην περιορίζεται μόνο σε όσους κατείχαν προωθημένη επιστημονική γνώση. Παράδειγμα τα έργα των Μινύων στην Κωπαΐδα, 12 με 13 αιώνες προ Χριστού. Πάντως, η εκτέλεση των έργων αυτών απαιτούσε όχι μόνο τεχνολογικές γνώσεις αλλά και την παρουσία ισχυρών εξουσιών, ικανών να επιβάλ-

λουν καταναγκασμούς σε άτομα και κοινότητες, καθώς και την ύπαρξη μιας κοινωνίας ανταλλαγής.

Να σημειώσουμε ότι, πριν από τη βιομηχανική εποχή, αποκλειόταν η πραγματοποίηση μιας πλήρους αποξηράνσης όπως την ξέρουμε σήμερα. Το 19ο αιώνα, η τεχνική πρόοδος επέτρεψε τη διάνοιξη διωρύγων και αγωγών, η παροχή των οποίων δεν συγκρίνεται, βέβαια, με τις διώρυγες που ανοίγονται σήμερα. Σε αυτές τις τεχνολογικές αλλαγές οφείλονται οι μεγάλες διευθετήσεις του χώρου, οι επιπτώσεις των οποίων, στην τοπική οικονομία, είναι βασικής σημασίας.

Όπως και οι άλλες Μεσογειακές χώρες, πιστεύω ότι η Ελλάδα, μάλιστα με σχετική καθυστέρηση, πραγματοποίησε έργα αποστράγγισης και αποξηράνσης των υδροτόπων της, χωρίς να επιδείξει «ιδιαιτερο ζήλο στην εξαφάνιση λιμνών και υδροτόπων», όπως ισχυρίζεται η συγγραφέας. Η ανάγκη αποκατάστασης των προσφύγων, ιδιαιτέρως αυτών του 1923, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν αγρότες, επέβαλε την πραγματοποίηση σημαντικών αντιπλημμυρικών και αποστραγγιστικών έργων κυρίως στη Μακεδονία και τη Θράκη με την ενίσχυση των Ηνωμένων Εθνών και την τεχνική βοήθεια αμερικανικών και αγγλικών εταιρειών.

Στο τέλος του 19ου αιώνα, το νέο ελληνικό κράτος, στο πλαίσιο των προσπαθειών του για οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, αποξήρανε την Κωπαΐδα, τη μεγαλύτερη λίμνη, εξασφαλίζοντας 200.000 στρέμματα γόνιμης γης. Ταυτόχρονα, απάλλαξε τους παραλίμνιους πληθυσμούς από την

ελονοσία που μάστιζε την περιοχή. Ακολούθησαν, μέχρι το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι εξής, κατά χρονολογική σειρά, αποξηράνσεις λιμνών: της Καλλιπεύκης το 1907, της λίμνης των Γιαννιτσών το 1935, τον ίδιο χρόνο της Αρτζάν, Αματόβου και το 1936 της λίμνης του Αχινού. Έως και το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η εκτέλεση αποστραγγιστικών και αποξηραντικών έργων είχε ως βασικό στόχο τη γεωργική αξιοποίηση των αποκαλυπτόμενων εκτάσεων και, παράλληλα, την εξυγίανση των ελωδών περιοχών από την ελονοσία. Οι μεταπολεμικές αποξηράνσεις αρχίζουν τη δεκαετία του 1940 με τη λίμνη της Ξυνιάδας στο οροπέδιο του Δομοκού. Ακολουθούν το 1960 της Λάντζας και της Μαυρούδας της περιοχής Θεσσαλονίκης. Τέλος, το 1962 αποξηράνθηκε η Κάρλα, το 1969 η Αγουλινίτσα και την ίδια χρονιά οι μικρές λίμνες της Μουριάς και Κάστας.

Η αποξήρανση της Κάρλας (145.000 στρ., με ανώτατο όριο 180.000 στρ.) αποτέλεσε πρωτίστως επιθετική πολιτική και επιθυμία ελέγχου της φύσης και λιγότερο αμυντικό έργο που θα προστάτευε από τις πλημμύρες και κυρίως από την ελονοσία. Άλλωστε, η ελονοσία μετά από τη δεκαετία του 1950 έχει σχεδόν εξαφανιστεί ή αντιμετωπίζεται ιατρικά.

Ιδιοκτήτες γης και ψαράδες

Η πρόσφατη ιστορία της Κάρλας δείχνει ότι η ιδιοκτησία της γης αποτελεί το βασικό στοιχείο από όπου αντλούν νομιμότητα εξουσίας οι αγρότες, οι

ισχυρότεροι παράγοντες μεταξύ των εμπλεκομένων στην αξιοποίηση της λεκάνης, πριν και μετά από την αποξήρανση. Πιστεύω ότι η μελέτη των σχέσεων εξουσίας θα άφηνε να φανεί καθαρά η κυριαρχία των γεωργών ιδιοκτητών. Στο βιβλίο, πάντως, ενδείξεις για το πολιτικό και κοινωνικό βάρος των ψαράδων στις κοινότητες και την κοινωνία απουσιάζουν.

Η αξιοποίηση της λεκάνης της Κάρλας ήταν προσανατολισμένη στη γεωργική εκμετάλλευση, η οποία θα έπρεπε να αντιμετωπίσει και να περιορίσει την εξάπλωση του νερού. Αυτό το στόχο εξυπηρετούσαν πριν από την αποξήρανση, για παράδειγμα, τα διάφορα έργα διευθέτησης των μικρών ποταμών που έφεραν νερό στη λίμνη. Όπως υποστηρίζει η συγγραφέας, «...τα τεχνικά αντιπλημμυρικά έργα από το τέλος της δεκαετίας του '30 σταδιακά ... είχαν ως συνέπεια... την ελάττωση του γόνου στη λίμνη. Η απογοήτευση εξ αυτού του γεγονότος υπήρξε, επαναλαμβάνουμε, η πρώτη βασική αιτία τής, έστω σιωπηρής, αποδοχής εκ μέρους των αλιέων της αποξήρανσης της λίμνης».

Το έργο της αποξήρανσης βρέσκειται σε συμφωνία με έναν τρόπο σκέψης που για έναν αιώνα έδινε βάρος στην αγροτική ανάπτυξη, ενώ θεωρούσε τη δραστηριότητα του ψαρέματος ως υπολειμματική και απείρως λιγότερο σημαντική από τη γεωργία, η οποία ήταν ο φορέας όλων των προσδοκιών ανάπτυξης. Παρά το γεγονός ότι η παρουσία των ψαράδων είναι συνεχής, οι συνέπειες της αποξήρανσης στους ψαράδες σπάνια αναφέρεται. «Οι

παρακάρλιοι αλιείς, θύματα της υπερχεμετάλλευσης και της εν γένει κοινωνικής τους υποβάθμισης, πίστεψαν, όπως ελέγχθη, ότι θα βγουν κερδισμένοι από την ιστορία της αποξήρανσης», λει η συγγραφέας.

Η σημερινή κατάσταση μετά από την αποξήρανση αποδεικνύει τη σημασία που είχαν οι ιδιοκτήτες γης. Σύμφωνα με τη διατύπωση ενός πρώην ψαρά 74 χρόνων: «Πολλές χιλιάδες στρέμματα από την Κάρολα πέρασαν στα χέρια τσιφλικιάδων από Καλαμάκι, Σωτηριό. Μετά βρέθηκαν και σε χέρια μεγάλων, γνωστών της Λάρισας». Και όπως σωστά παρατηρεί η συγγραφέας: «Όταν οι μεγάλες εκτάσεις γης έρχονται προκλητικά στην επιφάνεια, η καταπάτησή τους είναι, φαίνεται, πειρασμός για όσους κυρίως έχουν εξασφαλίσει, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, την ατιμωρησία τους...».

Όλα αυτά δείχνουν το αποφασιστικό βάρος της γης και της ιδιοκτησίας στις σχέσεις με τη φύση. Η σχέση με τη γη σημαίνει πλούτο, εξουσία και σταθερότητα και έρχεται σε αντίθεση με τη σχέση με το λιμναίο νερό που σημαίνει περιθωριοποίηση στους κόλπους αυτής της αγροτικής κοινωνίας.

Ο ρόλος του κράτους

Η ιστορία της Κάρολας δείχνει ότι ισχυρός παράγοντας, με όρους συνέχειας, είναι το κράτος. Αμέσως μετά από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, ξεκίνησαν οι προσπάθειες αξιοποίησης της θεσσαλικής πεδιάδας, που απαιτούσαν, εκτός των άλλων, την εκτέλεση αντιπλημμυρικών έργων. Σύμφωνα με τα

στοιχεία που αναφέρει η συγγραφέας, την πρώτη μελέτη εκπόνησε, το 1887-88, η γαλλική αποστολή. Η σημαντική μελέτη του Ιταλού μηχανικού J. Nobile προέβλεπε, από το 1911-13, το σύνολο των μέτρων και έργων που χρειάζονταν για την αποξήρανση της λίμνης. Ακολουθούσαν και άλλες τεχνικές μελέτες. Το 1954, εκπονήθηκε από τον Ι. Παπαδάκη προμελέτη αρδευτικού και στραγγιστικού δικτύου και το 1959 η οριστική μελέτη του Ν. Νικολαΐδη, με βάση την οποία έγινε η αποξήρανση της λίμνης. Οι μελέτες αυτές προέβλεπαν την κατασκευή σήραγγας προς τον Παγασητικό και ταμειυτήρα 64.700 στρ. Τα έργα αποξήρανσης ολοκληρώθηκαν το 1962 με την κατασκευή της σήραγγας παροχής, αλλά χωρίς τα αναχώματα που χρειάζονταν για τη δημιουργία του ταμειυτήρα, έτσι η λίμνη αποξηράνθηκε πλήρως.

Είκοσι περίπου χρόνια μετά την αποξήρανση, νέα προβλήματα ανέκυψαν. Προβλήματα που αποδίδονται στην ελλιπή εκτέλεση των αντιπλημμυρικών έργων και στην απουσία αποστραγγιστικού δικτύου, με άμεση συνέπεια τη μείωση των αποδόσεων, τις περιοδικές κατακλύσεις και τις καταστροφές των καλλιεργειών. Αναφέρεται, σχετικά, η ακόλουθη μαρτυρία: «Στην αρχή και προς το τέλος της δεκαετίας του 1970 κυρίως – τα χωράφια απέδιδαν, ήταν ξεκουράστα και οι καλλιεργείες δεν κόστιζαν πολύ. Βγάζανε κανονικές και ψηλές αποδόσεις. Μετά 3-4 περίπου χρόνια άρχισαν να πέφτουν. Πολλά από τα χωράφια που ήταν κοντά στο γυαλί πλημμύριζαν. Κάθε 2-3 χρόνια είχαμε πλημμύρα».

Σήμερα, νέα έργα προγραμματίζονται που απαιτούν την παρέμβαση του κράτους για να αντιμετωπιστεί η προηγούμενη κατάσταση που δημιουργήσε το ίδιο το κράτος. Το κύριο έργο αφορά την κατασκευή του προβλεπόμενου από τις αρχικές μελέτες ταμειυτήρα σε έκταση 42.000 στρ.. Παρά το γεγονός ότι το νέο έργο γίνεται, όπως επισήμως υποστηρίζεται, για να αποκατασταθεί η περιβαλλοντική ισορροπία, σε κείμενα προβολής του αναφέρεται ότι με τα νερά του ταμειυτήρα θα αρδευτούν 230.000 στρ..

Τα νέα έργα αποκατάστασης όπως και τα παλαιότερα της αποξήρασης της Κάβλας γίνονται, αγνοώντας τους άμεσα ενδιαφερόμενους κατοίκους της περιοχής. «Ποιος μας ρώτησε; Χρόνια χαλάνε, φτιάχνουνε. Από τότε που γεννήθηκα όλο για έργα στην Κάβλα ακούω», σημειώνει ένας 54χρονος ιδιωτικός υπάλληλος, ενώ ένας 53χρονος Καναλιώτης παρατηρεί: «Πού θα πήγαιναν όλ' αυτά τα νερά από τους χειμάρρους, τα ρέματα που κατεβαίνουν από το βουνό; Δεν θα πνιγόταν πάλι η γη και αυτά που σπέρνουν;».

Νέα συνιστώσα: το περιβάλλον

Η ιδέα της προστασίας της φύσης είναι η νέα λογική στη διαχείριση της λεκάνης της Κάβλας όταν τη συγκρίνουμε με τη λογική διευθέτησης του χώρου και την «παραγωγίστιμη» λογική της γεωργίας που κυριαρχούσαν πριν. Αυτή η νέα αντίληψη φέρνει στο προσκήνιο έναν νέο κεντρικό παράγοντα στα προγραμματιζόμενα έργα,

τους ειδικούς της προστασίας ή διαχείρισης της φύσης. Ο ρόλος τους θα μπορούσε να προκύπτει κυρίως από τη θέση τους ως διαμεσολαβητών ανάμεσα σε όσους ζουν και εργάζονται στο χώρο αυτό (γεωργούς, ψαράδες, κυνηγούς, φιλοπεριβαλλοντιστές, κ.λπ.) και τις επιστημονικές πληροφορίες που συγκεντρώνουν ή παράγουν οι ίδιοι.

Οι ειδικοί του περιβάλλοντος, επειδή αναφέρονται σε έναν τομέα του οποίου η συγκρότηση είναι πρόσφατη αλλά και επειδή ασχολούνται με πολύπλοκα αντικείμενα που καλύπτουν πολύ διαφορετικούς τομείς αρμοδιότητας και αντιφατικά κοινωνικά συμφέροντα, εμφανίζονται συχνά με αποκλίνουσες απόψεις για τους πραγματικούς κινδύνους που κυοφορούνται. Επιπλέον, η λήψη των αποφάσεων γίνεται αρκετές φορές σε καθεστώς κατεπείγουσας ανάγκης και οι πολιτικοί βρίσκονται στην ανάγκη να πάρουν «σκληρές» αποφάσεις με βάση ένα σύνολο «μαλακών» επιστημονικών δεδομένων.

Τέλος, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε την «επιστροφή» της περιβαλλοντικής πραγματογνωμοσύνης στην πολιτικο-διοικητική δράση που οδηγεί στο διοικητικό πειρασμό να χειραγωγείται η γνώση για λογαριασμό της διοίκησης (βλέπε Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων) αλλά επίσης, το πιο σοβαρό, στη ρύπανση της ίδιας της έρευνας από το γραφειοκρατικό τρόπο σύλληψης των προβλημάτων.

Συμφωνούμε λοιπόν με τη συγγραφέα όταν λέει ότι «είναι γεγονός ότι

δεν προηγήθηκε της τελικής απόφασης, σχετικά με τη δημιουργία του ταμιευτήρα, ένας διάλογος μεταξύ επιστημόνων και του άμεσα ενδιαφερόμενου πληθυσμού για την αναγκαιότητα του έργου από οικονομικής πρώτα πλευράς. Βέβαια, η επιτακτική ανάγκη αποκατάστασης του εκεί περιβάλλοντος καθιστά την όποια τέτοια συζήτηση εντελώς δευτερεύουσα και περιττή. Στην πραγματικότητα, όσο σημαντικά ερωτήματα κι αν ανέκυψαν εν όψει των νέων έργων –περί των αποδόσεων ή μη των γαιών και περί του ποιοι ωφελήθηκαν και ποιοι όχι· περί του ποιοι και πόσοι είναι υπέρ ή κατά του νέου έργου· σχετικά με το πού τελειώνει η αναμονή του οικονομικού οφέλους, ένεκα ενδεχόμενης απαλλοτριώσης, και πού αρχίζει η αγάπη και η νοσταλγία για την πρώην λίμνη και, τέλος, εάν υπάρχει οικολογική συνείδηση, σε τι βαθμό τούτη υφίσταται απώθηση από το αίσθημα της οικονομικής ανασφάλειας, εν όψει

των νέων οικονομικών δεδομένων που θα δημιουργηθούν, κατά την περίοδο της κατασκευής του ταμιευτήρα και μετά την αποπεράτωσή του– όσο σημαντικά λοιπόν κι αν είναι τα παραπάνω ερωτήματα, εκ των πραγμάτων καθίστανται ήσσονος σημασίας από τη στιγμή που η τετελεσμένη απόφαση για το αδιαφιλονίκητα αναγκαίο προγραμματισθέν νέο έργο επιβάλλει τάχιστα νέο σκηνικό, με ίδια προβλήματα, προσδοκίες και ανησυχίες... Η λίμνη φεύγοντας παίρνει μαζί της τη μνήμη εικόνων και αισθημάτων, αυτήν που έχει ανάγκη άμεσων βιωμάτων για να γίνει αβίαστα αίσθηση πολιτιστικά περιβαλλοντική. Να υπάρχει άραγε τρόπος ανάσχεσης αυτής της εικόνας φυγής που φαντάζει αναπόδραστη και μοιραία;».

Νίκος Μπεόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής στο
Τμήμα Αγροτικής
Οικονομίας και Ανάπτυξης του
Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών